

EFLATUN'DAN EVVEL FELSEFE-İ İÇTİMÂİYE

— 1 —

Bir Alman muharriri «Tabiatın kör kuvvetlerini bir tarafa bırakınız, diğer bütün terakki düsturlarının menşei eski Yunanlılarda bulabilirsiniz» diyor. Hakikaten eski Yunanlılar ilmin en ibtidai olduğu bir devirde yalnız tabiat hakkındaki derin düşünceleriyle değil, içtimâî ve siyasî meseleler üzerine kurdukları nazariyelerin vüs'at ve ihatasıyla hâlâ bizi hayretlere sevk etmektedir. Eflatun ve Aristo kendi tabirlerince «siyaset» ve «ahlak» ilmini en derin bir nüfuz-i nazarla tedvire uğraşmışlar, hakikaten vâsi' içtimâî felsefe sistemleri vücuda getirmişlerdi. Fakat onlardan evvel de medeniyete, cemiyetin menşeiine dair nazariye kuran, hak, kanun fikirleri üzerine düşünen mütefekkirler yetişmişti. Zaten bunlar, bunları vücuda getiren muhit o büyük sistemleri hazırlamıştı.

Yunan-ı kâdimde içtimâî ve siyasî meseleler üzerine serbest tefekkür bilhassa kable'l-milâd beşinci asırda inkişaf bulmaya başlamıştı. Daha evvel İyonya filozoflarının tabiat üzerindeki tefekkürleri eski esatiri, millî dinin kainat hakkındaki akaidini zımnen, sarahaten tenkid etmiş, binaenaleyh bu hakimlerin nazariyesiyle avamın itikadı arasında doldurulması kabil olmayan uçurumlar açılmıştı. İyonya ve Eleatların felsefesi mazinin zihinlere tasallut eden her nevi velayet ve nüfuzunu kırıyordu. Hürriyet kesbeden, bütün eşyayı, hatta en tabii görülen hareket, madde mefhumlarını bile akli tenkid ve tahlile tabi tutan zihinler içtimâî mefhumlar karşısında lâkayd kalamazdı.

Diğer cihetten Yunanistan'ın o sırada uğradığı siyasî ve iktisadî tahavvül ve tekamül içtimâî mefhumlar üzerine tefekkürü adeta zarurî kılmıştı. Filhakika bu sırada Yunanistan'ın merkez-i irfanı olan Atina'da sunûf arasındaki mücadele burjuvazinin galebesiyle nihayet bulmuştu. Asilzadeganın imtiyazatı yavaş yavaş azalmış, ticaret ve sanayi'in inkişafı sayesinde menkul servet gitgide ziyadeleşerek emval-ı gayr-i menkule zararına ehemmiyet kes-

beylemişti. Köylülerin şehirlere gelmesi, muhtelif esbab tahtında vukû'a gelen muhaceret şehri kalabalıklaştırmış, mütemekkin ecnebilerden bir kısmı, eski esirlerden bir takımı vatandaş mertebesine is'âd olunmuştu. Filisin'in yaptığı teşkilat ve kanun bu anasını temsil eylemeye matuftu. Zaten Medya muharebeleri bu temsili zaruri bir hale getirmişti. Çünkü Yunanistan'ın adeden kendilerine faik olan düşmana karşı muvaffak olabilmesi için memleketin bütün kuvvetlerini istimal etmesi lazım geliyordu. Halkın, avamın, mükemmelen teslihiyle vücuda getirilen piyade sınıfı harpte mühim muvaffakiyetler ihraz etmiş, vatanın müdafasında yararlıklar göstermişti. Bu muvaffakiyet bilahere onların gemilere de girebilmesine hizmet etti. Müştereken vatanı müdafaa etmek mecburiyeti az zaman sonra halkın hukuk-i siyasiyeye malik olmasını da istilzam eyliyordu. Bu sûretle memleket demokratlaştırılmıştı. Pek az bir müddet içinde de Atina filosunun kuvveti sayesinde müstakil medinelere mürekkebe bir heyet-i müttefikenin başına geçti. Bu hal onun vaziyet-i siyasiyesinde olduğu gibi vaziyet-i iktisâdiyesinde de bir yenilik vücuda getirmişti. Çünkü giren ve çıkandan serbestçe aldığı vergi müttetiklerinden tavassut ve hakemlik vazifesine mukabil elde ettiği bir nevi ücret, bazen heyet-i müttetikeden birinin kendine karşı vaki olan bir isyanı üzerine az bir emekle ondan kopardığı arazi sayesinde mühim varidat elde ediyor ve nüfusunun günden güne ziyadeleşmesiyle artan mesarifini bu sayede kolaylıkla tesviye eyleyebiliyordu. Atina'da bu tarzda teşekkül eden demokrasi kendisine tabi olan ve olmayan sitelerde taklit olunmaya başladı. Tedricen bütün Yunanistan'a sirayet eden bu demokraside muayyen hukuk kaideleri olmadığı için nutuk, hitabet en büyük hükümet vasıtasını teşkil ediyordu. Hitabet yalnız idare-i hükümette müsmir değildir. İcra-yı adalette, ihkak-ı hakta da en mühim silah-ı müdafaa idi. Millî meclislerde nasıl hakim bir mevkide ise, kur'a intihab olunan birkaç yüz heyet-i adûlden mürekkebe olan mahkemelerde de hakkı müdafaaaya yarayan yegane silah idi. Bir kimse ne kadar hitabetin inceliklerini, nutku belîğ ve müessir sûrette istimal vasıtasını bilirse muhakemede muvaffak olmak ihtimalini o kadar kazanmış oluyordu. Vehbî, kesbî belagat-ı nutkiye yalnız kudret-i hükümete iştirak içtimâî şerefli bir mevki ihraz edebilmeyi temin eylemekle kalmıyor, her hangi bir taraftan bir zulme, adaletsizliğe uğ-

ramak ihtimaline de kısmen mani oluyordu. Bu şeraitin zaruri neticesi olan belagat ve hitabet en büyük bir sînâ'at addolundu. Gençlerin terbiyesinde de en hakim bir mevki işgal etti.

Belagat ve hitabet yalnız tabirat ve kelimatı hüsn-i sûret ve tarzda istimal edivermekten ibaret değildir. Onun müsmir olabilmesi için ifade ettiği efkâra hakim olmak, aynı zamanda hissiyat-ı umûmiyenin muhtelif aksamına tatbik ederek tesirini arttırmak lazımdır. Yunanlılarda harikulade görülen tenkid ve ibda' ihtiyacı sadece şekli bir hitabetle tatmin edilemezdi. Hissiyat-ı siyasiye hitabet ve beyana mevzu olacak birçok meseleler vücuda getirmişti. Şerait-i içtimâiyenin vaz' ettiği bu meseleler büyük bir ihtiras ve şiddetle mübahese olunmaya başladı. Çünkü bu meselelere herkes alakardı. Onun sûret-i halli mübahisinden bir tarafın menfaatine, hiç olmazsa his ve akidesine taalluk eyliyordu. Binaenaleyh hitabet ve belagat bir taraftan yüksek ve parlak bir cereyan-ı fikrî uyandırdığı gibi diğer taraftan -ilimden umûmî bir münakasa etmek şartıyla -siyaset ilminin, içtimâî felsefenin de validi olmuştur. Filhakika Yunanistan'da o zaman ilerleyen demokrasini zaruri neticesi olarak şu veya bu vakada nasıl hareket hak ve adle muvafık olabilir düşüncesi her zihni işgal eylemeye başlamıştı. Bir kere bu tarzda tefekkür umûmîleştikten sonra bunun daha vâsi' şekli olan «umûmiyetle hayat-ı içtimâiyede hak ve adl nedir?» meselesinin nazar-ı dikkati celbeylemesi, mübaheseye mevzu teşkil etmesi kabil değildi. Hatta tefekkür bir kere bu cereyanı aldıktan sonra bu noktada da tevakkuf edemezdi. Nitekim etmedi. Siyasî ve içtimâî meselelerde uyanan anlamak, bilmek ihtiyacı faaliyet-i beşeriyenin her sahasını ihata eylemeye başladı. Tabiatıyla tedbir-i menzil [Economie], sînâ'at, ahlak meseleleri üzerine düşünölmeye başladı. Bunlar hakkında bir takım kaideler bulmaya ve tatbik eylemeye uğraşıldıktan mâ'adâ bizzat o kaidelerin menbaı, devlet ve cemiyetin menşei araştırıldı. Bu taharriyatın şâyân-ı hayret derecede geniş ve vâsi' olmasının âmilini o zaman hâl-i zihnisinde aramak lazımdır. Her nevi dinî ve esatirî nüfuza karşı isyan eden hiss-i tenkid beşinci asırda vukû'a gelen tahavvülat-ı içtimâiye ve siyasiye ile bir kat daha kuvvetlenmiştir. Tenkid mukayeseye istinad ediyordu. Muharebeler Yunanlılar bir takım ecnebilerle temasta bulundurduğu için mukayeseye mevzu olabilecek birçok malumat vermişti. Ticaretin inkişafı, Atina'nın riyaset ettiği müttefik

şehirler sükânı arasındaki münasebat da bu hususta mebzul anasır veriyordu. Vasatî Asya'nın her tarafından Atina'ya halk geliyor, Atinalılar da en uzak yerlere kadar gidiyorlardı.

Bu sûretle ekseriyeti muhtelif yerlere ve devletlere mensup halk şehirlerde yekdiğeriyle münasebat ve mübahesatta bulunabiliyorlardı. Bundan başka Medya muharebeleri Yunanistan'da muhtelif yabancı mezheb ve tariklerin yerleşmesine sebep olmuş, bir mezheb ve tarik etrafında yerli, ecnebi birçok kimselerin ihtilat edebilmesine meydan vermiştir. Bu sûretle millî dinin inhisarî mevcudiyeti de ortadan kalkmıştır ki bu hal bilvasıta bile olsa her halde zihnin hürriyet kesbedebilmesine hizmet eylemiştir.

*

**

İçtimâî meseleler üzerine tefekkürde felsefe-i tabiiye ile teesüs eden usûlü takip etti : Tabiat hakkındaki düşünceler akıl ve muhakeme-i zihniyeye fevkalade kuvvet atfeylemişti. Eleatlı Ksenon tecrübenin herkese bedâheten teslim ettireceği hareketi bile akli tahlile uğratmış, onun mütenakız bir takım anasırdan mürekkebi olduğuna kail olarak hakikatını inkar etmişti. O vakit Yunanlılar da her şeyi akıl ve istidlâlat-ı zihniye delaletiyle araştırmak, bulmak itiyad-ı zihnîsi hakim bulunuyordu. Bunun şüphesiz, en mütekamil tarzını Sokrat'ta görüyoruz. Fakat Sokrat bunun vâiz'i değildi. O da İtalya toprağından gelen, Atina'da neşv ü nüma bulan cereyana tabi olmuş, onu yüksek bir tarzda istimal etmişti. Bu asırda her şeyi aklın mu'tiyatına göre tanzim eylemek meyli her sahaya hakim oluyordu. Şâri'ler bile kavanin vaz' ederken muhakemat-ı akliyyeye istinad eyliyorlardı. Aristo'nun pek takdir ettiği Kronadas'ın kanunlarında hep zihni muhakemat hakimdi. Mesela Kronadas yetimin vesayetini pederi ile validesinin akrabası arasında taksim eylemişti. O sûretle ki pederî cihetinden olan akraba yetimin malına bakacak, validesi cihetinden olan akrabası da çocuğu büyütecekti. Çünkü bu takdirde mal yakın varisin elinde bulunarak onun nemalandırılması ve imarı kabil olacak, çocuk da malına tevarüs etmek gibi hiçbir alakası olmayan adamlarda bulunarak ihanete düşer olması ihtimali kalmayacaktı. Âdât-ı mer'iyeye teb'iyetten ziyade muhakemat-ı zihniyeye meyli her sahada kendini gösteriyordu. Hayatın hiçbir tecellisi bu cereyan-ı umûmîden kendini kurtaramıyordu. Muhakemat-ı akliye âdât-ı

mer'iyede tebeddülât vücuda getirmedığı yerde onu telif ve kaide-
lere rabtediyor, mümkünse bir iki prensibe irca eyliyordu. Tabâ-
hattan muhtelif sina'atlara, gezintiden tertibat-ı askeriye kadar
her şeyin kaideleri, prensipleri vücuda getirilmişti. Mitakosi tabâ-
hata ait sistemleri cem'etmişti. Demokrit bir nevi tabiye kavâidi
vücuda getiriyordu. Hemen bütün sanayi-i nefisenin nazariyatı
vücuda getirilmişti. Mimari, hatta sokakların tertibi bile aklı ve
hendesî kaideler rabtolunmuştu. Hiçbir şey tesadüfe bırakılmıyor-
du. Her şeyi aklın kaidesine rabteylemek meylî hakim bulunuyordu.

İşte böyle bir hal-i zihni içinde adeta kendi kendine hak, ahlak-
kanun nereden neşet ediyor, bunların kuvveti nereden geliyor, suali
zihinleri işgale başladı. Bunların menşelerini bulmak arzusu beşe-
rin menşei ve safahât-ı tekamüliyesi hakkında düşündürdü. Esa-
tîr-i beşerin ilk zamanlarına ait bir devr-i saadet [Aged'or] farzey-
liyordu. Hezyud şiirleriyle mazinin bu devr-i mesudunu terennüm
etmişti. Bu da gayet tabii idi. Her kavim gibi Yunanlılar da haya-
tın keder ve endişeleri arasında ya maziye ait bir devr-i saadet
yahut istikbale, alem-i uhreviye müteallik bir cennet farzederek
müteselli olabilirdiler. Maziye ve esatiri tenkid fikri harikulade bir
kuvvetle uyandıktan sonra Yunanlılar mazideki devr-i saadete
kendilerini merbut göremezlerdi. Fikr-i tenkid ile eski esatiri yıkan
mütefekkirler onlar yerine kurdukları nazariyelerden memnun ve
müftehir olarak ümit ve emellerini daha ziyade istikbale, istikbal-
deki nâmütenahi terakkiye rabteylemiş olmaları lazım gelir. Ma-
ziye ait an'aneleri beğenmeyenler, tenkid edenler kendilerini ced-
lerinin fevkinde görmeleri, bundan da bir parça mağrur olmaları
tabiidir. Yüksek ilhamatı tabiat üzerindeki tecrübe ve tedkikatla
teyyüd etmişti. Anlaşıyordu ki tarihin ibtidasında insanlar hal-i
vahşette yaşamışlar, tedricî ve gayr-i mahsus tekamülle temed-
dün eylemişlerdir. Bugün de ilmin kabul ettiği bu hakikatı ta
Anaksimandr'ın felsefe-i tabiiyesinde kabataslak görebiliyoruz.
Ksenofon arzın yavaş yavaş teşekkül etmesinden istidlâlen insan-
ların da tedricen tahaddüs eylediğini anlamış ve manzumesinin bir
beytinde «İlahlar fanilere yaratılıştaki her şeyi bildirmemişlerdir.
Bunlar bizzat kendi cehd ve taharrileriyle en iyiyi bulabilmişler-
dir» demişti. Medeniyetin tedricen teşekkül ve tekamülü fikri şair
Mosihbos'da (kable'l-milad dördüncü asır) daha sarîh bir nazariye
şeklini alıyor. Şair diyor ki : «Ne sabana, ne de âlâta malik olma-

yan ibtidaî insanların şiddet ve vahşeti kendilerini merdumharlıktan ictinab ettirmezdi. Bunlar buğday ekmesini, mesâkin inşasını, şehirlerin tahkimini, nihayet içlerinden ölenlere medfen yaparak onlara hürmet eylemesini öğreterek temeddün eylediler.» Her halde şairin açıkça mevzu-i bahis ettiği nazariye beşinci asır mütefekkirlerine yabancı değildi. Kritiyas'ın manzumelerinde de buna yakın efkâr serdedilmiş olduğu muhakkaktır. Görülüyor ki bu nazariye beşeriyetin hal-i vahşetten medeniyete intikalinde en mühim âmili zamanda, itiyadatta, elhasıl tabiatın icabettiği zaruriyette görüyor.

Protogras beşeriyetin vahşet-i ibtidaiyeden medeniyete intikalini başka bir nazariye ile izah ediyor. O bu inkılab ve tekamülde tabiatın, itiyadın, zamanın kör tesirleri yerine tefekkürü, icadı, mülahazayı ikame eyleyor. Protogras'ın bu nazariyesini Eflatun'un eserinde görüyoruz. Vâkıa Eflatun Protogras'ın fikrini bir üslub-i istihzâ'î ile yazmışsa da yine bu filozofun cemiyetin tekamülü hakkındaki fikrine bir dereceye kadar ittilâ' kabil oluyor. Protogras'a göre ilk insanlar vahşi hayvanların taarruzuna karşı muzafferane bir mukabelede bulunamıyorlardı. Çünkü müdafaa ve askerlik sanatını da ihtiva eden idare-i hükümet fennine vakıf değildiler. Aynı sebebe yani idare-i hükümet fennine adem-i vukuflarına mebnî yekdiğerini de ızrar ediyorlardı. Bilahere insanlar tefekkürleri sayesinde sanatı öğrendiler. Sonra Jüpiter arza inerek insanların sanat ve tefekkürdeki vukuf ve malumatlarının derecesine göre hakkı ve namusu tevzi ettirdi. Demek ki şair Mosihbos'un vahşetten medeniyete intikalinde müessir gördüğü zaman ve tabiat yerine Protagoras sanat hakkındaki vukufu, tabir-i âhirle lisanı vücuda getiren, evlerin inşasını, idare-i hükümeti, mecburiyet-i ahlakiyeyi tevlid eden tefekkür ve icadı ikame ediyor. Birincisi bu tekamülü uzvî bir nokta-i nazarla izah ettiği halde diğeri medeniyeti tefekkürün, sanatın neticesi addederek mihanikî bir nokta-i nazar ileri sürüyordu. O vakitten beri filozoflar beşeriyetin medeniyete inkılabını izah eden bu iki nokta-i nazardan birini diğeri tercih eylemişler, taraftarı oldukları fikri yeni yeni bir takım delillerle teyide uğraşmışlardır.

Dürülfünun Tarih-i Felsefe Muallimi
Mehmed EMİN

*
**